

Hilkku ja hilkka

Eräs helsinkiläinen äiti kertoi käyneensä seuraavan keskustelun pikku tyttärensä kanssa:

— Te olette niin hyviä, äiti, isä, mummi, te olette niin hyviä, niin hyviä kuin J e e s u s.

— Älä sentään Jeesukseen vertaa.

— Ainakin se *sillä hilkulla kiikkuu*.

Lapsi oli tuon 'sillä hilkulla kiikkumisen' jostain kuullut ja pannut korvansa taa, ymmärtämättä sen tyyliarvoa, tarkoittaen vain jotain melkein siihen verrattavaa'. Onhan »*sillä hilkulla*» jokseenkin yleinen leikkilinen sanonta 'täpäällä olevasta' puhuttaessa. Mutta miten tämä sanonta on syntynyt?

Lönnrotilla on *hilkku* = vilkas, nopea; myös = *hilkka*, jolla on mm. — se heti huomattakoon — myös merkitys 'yhteen sattuvien metallien hieno kilinä' ja verbi *hilkkaa*, *hilkkua* on = *helkkää*, *helkkyä* 'kilistä heleästi'. Lisävihkossa *hilkku* = hely. Gananderilla *hilkku ihminen* = *nopea lijkunnostans*, *wilkas*. Kansanrunoudesta hän on ottanut säkeet *Miteäs* (savol. muoto) *sepät takowat*, *sepät hiden hilkuttawat*.

Savossa oli ennen hopeinen viiskolmattapenninen *hilikku*, *hilekku* (leikkilinessä puheessa), ja Sanakirjasäätiön kokoelmista huomaan samaa tarkoittavan *hilkun* laajalti muualtakin (esim. Ikaalinen, Vihanti, Viitasaari), mikä tosin ei todista sen vanhuutta, sillä tuollaiset kulkusanat liikkuvat nopeasti vaikkapa kulkumiesten mukana, eikähän oman hopearahamme historiakaan vie meitä viime vuosisadan jälkipuolta kauemmaksi. Mutta 'sillä hilkulla'? Sekin näkyy olevan laajalti tunnettu ja ehkä samoin nopeasti levinnyt, esim. Ikaalinen: *Soon juuri sillä hilikulla* (kello, ennen kuin on tullut juuri seitsemän), samoin Lapinjärvi: *sil hilkul*; *Se oli sil hilkul ettei Aatu jääny auton alle*; Karstula: *Elämä on nyt hilikuv varassa* (täpäällä, loppu voi olla likellä). Houkutus olisi heti olettaa, että *hilkku* on tarkoittanut jotain pientä metalliesinettä (vaikkapa rahaa), joka heitettiin lisäpainoksi, jotta mitta olisi täsmällinen, ja oletus voi olla oikea, varsinkin milloin *hilkku* on ollut mainitunlainen esine. Jos tuo lapsen suusta kuultu »*sillä hilkulla (se) k i i k k u u*» on vanha ja kansanomaisen (en ole »kiikkumiseen» löytänyt vahvistusta), niin sitä suuremmalla syyllä saatamme edellyttää jotain punnitustoimitusta, ja tällä tavallahan elämäkin saattaa olla

»hilkkun varassa». Miksei myös, jos mitattaessa sanokaamme kyynärän täytteeksi kaivattaisiin vain pientä »hilkkua». Täysi mitta olisi silloin vain *sillä hilkulla*.

Paikoin (Ikaalinen) *hilkkun* on ilmoitettu merkitsevän myös pientä kulkusta, tiukua, joka merkitys selittyy verbistä *hilkkua* = *helkkyä*, *helistä*; *hilkku* = *helkky*. Mutta samoilla seuduin (ja laajemmaltikin) *hilkku* on esim. perunasta leikattu viipale. Päästään siihenkin merkitykseen 'hienosta levystä' tai yleensä jostakin 'pikku esineestä'. Neliskulmainen kankaanpalakin (huiviksi) on *hilkku* (esim. Lapualla *hilikkui*). Vaikutustaan siihen on ehkä antanut (*kangas-*)*tilkku*. Yleisempi *hilkku* on liinasta kietaitu pieni lasten tai naisten päähine. Myös Lönnrot antaa *hilkkulle* merkityksen 'hufva, barr- l. kvinnomössä af linne' = *hilkka*, joka on hyvin tuttu »Punahilkan» sadusta. Kyllä *hilkkakin* on *hilkkun* ohella tuttu murteista, mutta Ylähärmästä annetaan tieto: »*Hilkkka* on kolmikulmainen *hilkkun* tapainen, mutta sidotaan niskaan, kun taas *hilkku* sidotaan leuan alle.» Lisäys: »Vasta myöhemmin tullut käytäntöön.» — Kangasniemessä on *hilekka* 'vesi-, viinatilkka'. Paikoin viina tai vesi *hilkkaa* pulлон pohjassa (kun sitä liikutetaan) ja siitä tämä *hilkka* (vrt. *tilkkaa*, *tilkkua*: *tilkka*).

Jäljelle on jäänyt vielä yllä mainittu merkitys *hilkku* 'vilkas'. Se on todettu ainakin Ylä-Satakunnasta ja Ala-Satakunnasta odotuksenmukaisessa muodossa *hilko* (< **hilkkoi*). Eipä tuossa taida olla sen kummempaa kuin vertaus pieneen, pyöriskelevään kappaleeseen, joka on Gananderin sanoiksi *nopea lijkunnostans*. Ainakin Etelä-Pohjanmaalla näkyy tässä merkityksessä olevan *hilkkari*. Vrt. *alaj jo hilkata* 'lipittää menemään' (Jämsä).

Sukukielistä ei ole todettu *hilkkun*, *hilkan* äänteellistä vastinetta. Jos jätämme laskuista pois päähinettä ilmaisevan *hilkan*, josta heti alempana, niin sana on ilmeisesti onomatopoeettis-deskriptiivistä alkuperää (vrt. *helkkyttää*, *hilkuttaa*, *helke*, *hilke*, *hely*, *hilu*, *kilkuttaa*, *kilistä* yms.). Pinnalta katsoen näyttäisi *hilkkka* »kantasanalta» ja *hilkku* (*hilkkoi* jne.) deminutiivijohdannaiselta, mutta ei meidän tarvitse ottaa asiaa kovin syvällisesti (vrt. analogiaa *tilkkua*: *tilkka*, toisaalta *vilkkua*: *vilkku* yms.). Jokin soma pieni esine, helkkyvä, hilkkuva, ääneltään, väriltään, hellittelysanaksikin muodostunut. Ja jos antamani selitys siitä, miten »sillä hilkulla» on syntynyt, ei tyydytä, niin otettakoon sekin ylimalkaisemmin. Ehkä jotain sellaista kuin »himpun verran suurempi, pienempi».

Olen jättänyt viimeiseksi asian, joka olisi ollut jo aikaisemmin mainittava. Päähine-*hilkan* alkuperän on H. J. SRENG selvittänyt väitöskirjassaan Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeielessä (1915, s. 32), lähtökohtanaan Schroderuksen sanakirjan *Hilkku* 'Calyptra, Hyllicka, die Haube', vertauskohtina nykyruotsin *hilka* 'die Haube, Weiberhaube', muinais-

tanskan *hyllaake-* 'et firkantet torklaede, hvis 2 hjørner ere syede sammen til at baere under huen af små børn', norj. murt. *hyllk, hyllick* < keskialas. *hulleken*, demin. < *hulle* 'kopfbedeckung, kappe'. HELLQUISTIN mukaan ruots. *hilka* ehkä saks. murt. muodosta *hilche*, samaa pesyettä kuin saks. *Hülle* mm. 'huivi'. T. E. KARSTEN, joka on haravoinut suomesta kaikki mahdolliset ruotsista tulleet lainat, myös Strengin esittämät, ei ole tätä Strengin löytöä ottanut mukaan (ks. *Folkmålstudier* 1943 s. 123). Sen sijaan Y. H. TOIVONEN on esittänyt sen varauksetta. Hän tosin ei mainitsekaan *hilkka, hilkku, hillikka, -kko, ilkku* sanojen — Lönnrotin sanakirjasta ottamiensa¹ — muita merkityksiä kuin 'naisen palttinahuivi, -päähine', mikä on helpottanut hänen kannanottoaan.

Lainausta ei käy, niin deskriptiiviseltä kuin *hilkka, hilkku* kaiken kaikkiaan tuntuukin, kokonaan kieltäminen, jos kerran sanalla 'naisten päähineen' nimenä on ruotsissa syvät juuret. Kummallista kuitenkin, ettei *hilkkaa* näy tavattavan Suomen ruotsalaisissa murteissa. Tämä myssy-*hilkka*, jos se on ruotsista tullut, on äänteellisesti sattunut yhteen omaperäisen soman *hilkka* sanamme kanssa ja nykyisin levinnyt (luultavasti myös »Punahilkka» sadun innoittamana) aina Savoan saakka, niinkuin ilmoitetaan (SS:n kokoelmissa) »tarjoilijattarien päähineen nimenä» ja nimenomaan *hilkka*-muotoisena, joka toki aitosavolaisten kielenkäytössä lienee mukautunut muotoon *hillikka*, etelä-savon piirissä *hilekka*. Mutta ei päähine-*hilkalla*, -*hilkulla* ole ollut tietenkään mitään tekemistä »sillä hilkulla kiikkumisen» kanssa.

LAURI KETTUNEN

Le finnois *hilkku* et *hilkka*

Selon l'auteur, les finnois dial. *hilkku*, »vif, rapide», *hilkku, hilkka* »bruit de sonnette; sonnette, clochette», *hilkkaa, hilkkaa* »faire un bruit de sonnette», sont d'origine descriptive et onomatopéique, de même que par ex. *helkkyä* »faire un bruit de sonnette, un bruit mélodieux», *helkyttää* v. causatif tiré du précédent, *helke* »bruit de sonnette etc.», *kilkuttaa* »frapper avec un bruit métallique», *kilistä* »faire entendre un bruit de métal, de verre heurté etc.» Par

contre, le finnois *hilkka, hilkku* qui désigne un fichu de femme ou d'enfant, attaché en guise de coiffure, ou un bonnet, est, comme H. J. Streng le mentionne dans sa thèse en doctorat »Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeleessä» (Les mots d'emprunt suédois d'origine récente dans l'ancien finnois littéraire) (Helsinki 1915), p. 32, un emprunt au suédois; cf. le suédois dial. moderne *hilkka* »bonnet de femme».

LAURI KETTUNEN

¹ *Ilkku* 'linnehufva' (*hilkku*) on kai lastenkielestä lähtöisin, vaikkei *h:*ttomuutta muutenkaan tämänlaatuisissa sanoissa tarvitse ihmetellä (*haamu* ~ *aamu* jne.). Ja *hillikka*, se hän on marjankin nimi (*hillikka* ~ *lilikka*).